

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΥΠΟ

Κ. Α. ΤΣΑΤΣΕΟΥ

§ 1. Η δυσπιστία τῶν νομικῶν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπαφῆς αὐτῶν. § 2. Πρώτη αἵτια αὐτῆς, τὸ φυσικὸν δίκαιον. § 3. Κυριωτέρα σμας αἵτια, τὸ δογματικὸν τῆς στενῆς νομικῆς σκέψεως. § 4. Ἀνάγκη θεμελιώσεως καὶ οὐχὶ μόνον ιστορικῆς ἔξηγήσεως τῶν ἐννοιῶν τοῦ δικαίου. § 5. Η θεμελίωσις τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου, ὡς ἄγουσα εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ, εἶναι ἔργον τῆς φιλοσοφίας. § 6. Η ίδεα τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἐννοία τῆς πράξεως τοῦ δικαίου. § 7. Οὐδέποτε ἀποτελεῖ τὸ δίκαιον σύνολον ψυχικῶν ἐνεργειῶν. § 8. Η μῆτις τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ ἐν τῇ πράξει τοῦ δικαίου. § 9. Η σχετικὴ λογικὴ τῶν νοημάτων τοῦ δικαίου. § 10. Η ίδεα τοῦ δικαίου ὡς βασικὴ ἐννοία τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου. § 11. Η στοιχειώδης λογικὴ μορφὴ τῆς δεοντολογικῆς σκέψεως. § 12. Η ἀξιοτικεύουσα ἐνέργεια τῆς δεοντολογικῆς σκέψεως. § 13. Η δεοντολογικὴ σκέψις ὡς ὑποθετικὴ κρίσις καὶ τὸ κατηγορικὸν πρόσταγμα. § 14. Πῶς νοητέον τὸ κεκλεισμένον δίκαιον ἐν τῇ δεοντολογικῇ μεθόδῳ. § 15. Η αὐστηρὰ καὶ ἡ ἀλευθέρα ἔρμηνεία τοῦ δικαίου ὡς εἶδη τῆς δεοντολογικῆς μεθόδου. § 16. Η κοινωνικὴ παρατήρησις ὡς ἀντίρρησις κατὰ τῆς δεοντολογικῆς μεθόδου. § 17. Η δεοντολογικὴ μέθοδος ὡς μόνη δυνατὴ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου. § 18. Συμπέρασμα. Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, ἡ ίδεα τοῦ δικαίου.

§ 1. Ο νομικὸς φροντίζει τὴν φιλοσοφίαν καὶ εἰς τοῦτο συμβαδίζει πρὸς τοὺς πλείστους τῶν ἀσχολουμένων εἰς εἰδικὴν ἐπιστήμην καὶ μὴ δυναμένων ἢ μὴ βουλομένων νὰ ἔξελθωσι τῆς ἀπολύτως εἰδικευμένης καὶ κατ' ἀκολουθίαν μεμονωμένης ἀσχολίας των. Τὰ αἴτια τοῦ τοιούτου φόβου εἶναι πολλὰ, ἐνδιαφέρουν δὲ διότι εἶναι, καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς ἀκριβῶς χρειάζεται ὁ εἰδικὸς ἐπιστήμων τὴν φιλοσοφικὴν προπαίδειαν, καὶ οἱ λόγοι καθ' οὓς συνέχεται ἡ φιλοσοφία πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου καὶ καθ' οὓς αὗται μεθοδολογικῶς χωρίζονται.

ται. Δικαίως θίνεν θεωρεῖται ἡ σχέσις φιλοσοφίας καὶ νομικῆς ἐπιστήμης ὡς θεμελιώδες πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. (1)

§ 2. Τὸ πρῶτον αἴτιον τῆς τοιαύτης δυσπιστίας τοῦ νομικοῦ εἶναι ιστορικὸν καὶ δφείλεται εἰς τὸ κακὸν προηγούμενον τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τῆς μεταφυσικῆς τοῦ δικαίου. (2)

* Άπὸ τῶν ἀρχῶν τῷ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος (3) καὶ ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τοὺς ἀπολύτους νόμους τῆς φυσικομαθηματικῶς θεωρουμένης φύσεως, ὑνεπτύχθη συστηματικότερον ἡ καὶ παρ' ἀρχαίσις κρατοῦσα δοξασία (4), ὅτι ὑπάρχει δίκαιον ὅπερ, ὡς ἀπόλυτος ἀπόρροια τοῦ νοῦ, ἔχει ποιηματικὸν ἄλλὰ καὶ αἰώνιον κῦρος (5).

Τὸ σύστημα τοῦτο τῶν κανόνων δικαίου, τῶν κατὰ περιεχόμενον καθωρισμένων, ἔξετείνετο καὶ μέχρις ἐλαχίστων εἰδικῶν προβλημάτων καὶ δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος ὥπως καταδειχθῇ τὸ συμβόλον αὐτοῦ (6). Μετὰ τὸν Montesquieu (7) ἡ ιστορικὴ σχολὴ τοῦ φωμαντισμοῦ, ἄλλ' ίδιως ἡ κοιτικὴ φιλοσοφία ἀπεμάκρυναν δριστικῶς τὸ φυσικὸν δίκαιον,

(1) Salomon Grundlegung zur Rechtsphilosophie 1925 σ. 6.

(2) Lask Rechtsphilosophie ἐν Gesammelte Schriften, I σ. 279.

(3) Πρῶτος δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν τῇ κατευθύνσει ταύτη δ' Albericus Gentilis (1511—1611) διὰ τοῦ ἔργου του De jure belli (1588).

(4) Ἀριστοτέλης Ἡθικὰ 1184, β, 18, Inst I, 2; pr., Dig. I, 1, 1 § 3.

(5) Windelband Lehrbuch der Geschichte der Philosophie 1921 § 32 σ. 362 κ. ἐ. Τοῦ ίδιου Geschichte der neueren Philosophie 1922, I.σ. 38 Stammler Lehrbuch der Rechtsphilosophie 1923, § 14. Lessson System der Rechtsphilosophie 1882 σ. 32 κ. ἐ. 87 κ. ἐ., Ahrens Recht u. Rechtswissenschaft, (ἐν Ἐγκυλοπαιίᾳ Holtzendorff ἐκδ. 1877) σ. 21. Καζάζης Φιλοσοφία τοῦ δικαίου 1891, I, σ. 235. E. Wolf Grotius, Pufendorf, Thomasius, 1927, ίδια σελ. 52 κ. ἐ.

(6) Cohen Ethik des reinen Willens 1922 σ. 68 κ. ἐ. Radbruch Grundzüge der Rechtsphilosophie 1914, σ. 3, Eimige Vor- schule zur Rechtsphilosophie, Arch. f. RWph. XVIII σ. 294, 301 κ. ἐ. Landsberg Zur ewigen Wiederkehr des Naturrechts Arch. f. RWph. XVIII σ. 366 καὶ 372 κ. ἐ. Manigk Wie stehen wir heute zum Naturrecht? Arch. f. RWph. XIX σ. 386 κ. ἐ. M. E. Mayer Rechtsphilosophie σ. 7, E. Kaufmann Kritik der neukantischen Rechtsphilosophie 1921 σ. 92, Tourtoulon Les principes philosophiques de l' histoire du droit 1908-19 σ. 582 κ. ἐ.

(7) Windelband Geschichte der neueren Philosophie I σ. 417;

τὸ ὅποῖον διατηρεῖται εἰσέτι μόνον παρὰ τῇ νεοθουμακῇ φιλοσοφίᾳ.
δηλαδὴ τῇ ἐπισήμῳ δογματικῇ τῆς Λυτικῆς Ἐκκλησίας (Catholicein,
Hertling).

“Η Ἰστορικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὅποιας
κυρίως ἀνεπτύχθη ἡ νομικὴ ἐπιστήμη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀπο-
κρούσασα τὸ σύστημα τῶν κανόνων τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ ἀποδεί-
ξασα τὸ μεταβλητὸν τοῦ Ἰστορικοῦ δικαίου, κατέληξε εἰς τὸ συμπέρα-
σμα, ὅτι οὐδὲν ἔτερον, πλὴν τοῦ μεταβλητοῦ τούτου στοιχείου, ὑπάρχει
καὶ δικαῖα ἀκολουθίαν εἰς οὐδεμίαν ἀπόλυτον ἀρχὴν ἡ ἔννοιαν· δύνα-
ται νὰ θεμελιώθῃ ἡ θεωρία τοῦ δικαίου· οὔτε δύναται ποτὲ νὰ ἔξετα-
σθῇ ἀξιολογικῶς τὸ δίκαιον, καθότι εἶναι ἀνογύαῖον καὶ ἀναπότομον
συνεπακολούθιμα τῆς συνειδήσεως ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ. Εἶναι ἐπομέ-
νος ἔκεινο τὸ ὅποιον καὶ πρέπει νὰ εἴναι.

“Η θεωρία τοῦ δικαίου καθίσταται πράγματι Ἰστορίη τοῦ δικαίου.
Η λογικὴ ἔρευνα ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς γενεσιονοργικῆς ἔρευνῆς.
Καὶ εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον συναντᾶται πλήρως ἡ Ἰστορικὴ σχολὴ πρὸς
τὰ δόγματα τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Καθότι οὗτος, περιωρισμένος εἰς τὸν αἰσ-
θητὸν κόσμον καὶ μὴ δυνάμενος, πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ἀντικειμένου
τῆς γνώσεως, νὰ ἀναχθῇ. εἰς νοητὰς ἀρχάς, ὑπεκφεύγει τὸ πρόβλημα
διὰ τῆς ἀπλῆς ἔξηγήσεως τῆς γενέσεως τῶν πραγμάτων κατὰ τὸν γό-
μον τῆς αἰτίας. Ἐπακόλουθον τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἡ ἐπαγω-
γικὴ μέθοδος πρὸς γένεσιν τῶν ἔννοιῶν καὶ συγκεκριμένως τῆς ἔννοιας
τοῦ δικαίου. Τὸ κατὰ πόσον διὰ τοιαύτης μεθόδου ἐπιτυγχάνεται ἡ
εὑρεσις μιᾶς ἔννοιας τοῦ δικαίου, δὲν δύναται νὰ ἔρευνηθῇ ἐνταῦθα.
Αρκεῖ μόνον νὰ μνήμονευθῇ ὅτι ὁ Bergbohm, ὁ κορυφαῖος, ἀλλὰ τε-
λειταῖος ἀρνητὴς τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, διμολογεῖ ὅτι στηρίζεται
ὁ ὄρισμός του ἐπὶ φαύλου κύκλου. (8) Ἐγ τούτοις, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν
ταύτην, ἔργαζον ταὶ κατὰ μεῖζον μέρος καὶ οἱ νομικοὶ τῆς σήμερον. Μετὰ
τῆς δρθῆς ἀπόψιεως, ὅτι σύστημα διατάξεων, κατὰ περιεχόμενον κα-
θιστημένον, δὲν δύναται νὰ καταλίθῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν ψοὺν τῆς
ζωῆς, συνέδεσε καὶ τὴν πλάνην ὅτι καὶ αἱ γενεσιονοργοὶ ἔννοιαι τοῦ
δικαίου, αἱ κατηγορίαι τοῦ πρακτικοῦ νοῦ, ὑπείκουν εἰς τὸν ροῦν τῆς

(8) Bergbohm Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie. σ. 79.

Ιστορίας, εξ αὐτοῦ γεννώμεναι καὶ ἐν αὐτῷ διαρκῶς μεταβαλλόμεναι.⁽⁹⁾ Η Ιστορία ἔκτελεῖται διὰ τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Κοινωνία δὲ εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς κατηγορίας, τῆς μορφῆς τοῦ δικαίου. Τὸ δίκαιον ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τοῦ πρακτικοῦ νοῦ. Ιστορία, κοινωνία καὶ πρᾶξις, καθ' ὃ ἀποτελοῦσαι διάφορον χαρακτηρισμὸν τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, εἶναι ἀνόητοι ἄνευ τῆς τάξεως τῆς καθοριζούσης καὶ ἐναρμονιζούσης τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, ἄνευ ἐξωτερικῶν καὶ κοινωνικῶν προσταγμάτων, ἄνευ δικαίου. Η γνῶσις τῆς πρακτικῆς ζωῆς ἐν τῇ ὀλοκληρώσει τῆς εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς ἀξίας, τῆς ἴδεας τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἀναγκαίων αὐτῆς κατηγοριῶν. Ως ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἴδεα τοῦ δικαίου τὸν θεμελιωτικὸν λόγον τοῦ δικαίου.

*Υπὸ τοιαύτην ἔννοιαν δρθῶς λέγεται, ὅτι τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀποτελεῖ τὴν δικαίωσιν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἡθικὴν τοῦ δικαίου. (10) Ἄλλ’ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς διδασκάλους τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τοῦ δεκάτου ἑβδόμου καὶ δεκάτου δύγδου αἰῶνος, τὸ ἀληθὲς καὶ δρθὸν φυσικὸν δίκαιον δὲν περιέχει πλέον κανόνας δικαίου, ὅπως τότε, ὅτε μετεφέρετο τὸ σύστημα τοῦ θετικοῦ δικαίου καὶ τὸ κῦρος αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου. (11) Μόνον ἡ μορφὴ εἶναι ἀπόλυτος καὶ εξ αὐτῆς οὐδεὶς προκύπτει κανὼν δικαίου, καίτοι αὕτη ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν παντὸς δικαίου.

Δὲν ὑπάρχουν δύο δίκαια. Υπάρχει ἐν τὸ δίκαιον τὸ πραγματούμενον ἐν τῇ Ιστορίᾳ, τὸ θετικὸν δίκαιον (12). Τὸ θετικὸν δίκαιον εἶναι Ιστορικὸν φαινόμενον τοῦ δποίου αἱ εἰδικαὶ ἀρχαὶ ισχύουν, ἐφ’ δσον καὶ ἀναγνωρίζεται ἐν τῇ Ιστορίᾳ, καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνήκει εἰς τὴν Ιστορικὴν πραγματικότητα καὶ διέπεται ὑπὸ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτίας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ’ ὃν καὶ ἡ Ιστορία ὀλόκληρος. Ἄλλὰ καθ’ ὅσον πραγματοποιεῖ τὴν ἡθικὴν τάξιν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ πρακτικοῦ νοῦ ἔχει χαρακτῆρα ἀξιολογικόν, νοητὸν καὶ ἀναφέρεται εἰς ἀπολύ-

(9) Cohen Ethik des reinen Willens 1922 σ. 231, 599 καὶ 608.

(10) Cohen ἔνθ. ἀν. σ. 70.

(11) Cohen ἔνθ. ἀν. σ. 280, Manigk ἔνθ. ἀν., σελ. 381 κ. ἕ. καὶ 400.

(12) Τριανταφυλλός Γεν. ἀρχαὶ τοῦ ἔλλ. ἀστικοῦ δ. 1926 σ. 55.

τους ἀρχάς, ἐξ ὃν ἀντλεῖ τὴν δικαιολογικήν του βάσιν, δι' ὃν νοεῖται ὡς δέον καὶ δὴ ὡς δίκαιον, καὶ ἀνευ τῶν δποίων δὲν θὰ ἦτο διάφορον παντὸς φυσικοῦ φαινομένου. (13)

Ἐὰν τὰς ἀρχὰς ταύτας θέλωμεν νὰ ἀποκαλέσωμεν φυσικὸν δίκαιον, τότε πᾶσα κατὰ τοῦ καθαροῦ τούτου δικαίου κατηγορία τῆς ἴστορικῆς, τανῦν τῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλιένη. Ομοίως τὰ μαθηματικὰ οὐδέν τι φυσικὸν καθορίζουν, ἀλλὰ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὰ δύναται νὰ καθορισθῇ, μόλιστα νὰ δημιουργηθῇ ἡ φύσις καὶ συγκεκριμένως ἡ ἀπηλλαγμένη παντὸς ἴστορικοῦ στοιχείου φύσις. Ή ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ προκύψασα περὶ δικαίου θεωρία ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν περὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀμφισβήτησιν, ἀπορριφθέντων τῶν δογματικῶν στοιχείων τοῦ παλαιοῦ φυσικοῦ δικαίου, διατηρηθέντος ὅμως τοῦ μεθοδολογικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. Καὶ οὕτω ἐξέλιπε πράγματι ἡ ἴστορικὴ αἰτία δι' ἣν δ νομικός, ἀντιλαμβανόμενος οἶονεὶ ἄλλοτρίαν τοῦ φιλοσόφου ἐπέμβασιν εἰς τὸ ἕδιον αὐτοῦ ἐργαστήριον, ἀπέκρουε τὸ δύσφημον φυσικὸν δίκαιον, τὸ δίκαιον τὸ προκύπτον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ νοῦ.

§ 3. Ἡ κυριωτέρα ὅμως αἰτία δι' ἣν συνήθως ὁ νομικὸς φεύγει τὴν φιλοσοφίαν εἶναι τὸ δογματικὸν τῆς ἀφιλοσοφήτου αὐτοῦ σκέψεως. Ὁ νομικὸς ἀναχωρεῖ ἀπὸ ὠρισμένας ἀρχὰς καὶ ἀξιώματα, τὰ δποῖα ἀποδέχεται χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὰ δικαιολογήσῃ. Οὕτω π.χ. ὅμιλεῖ περὶ τοῦ δεσμευτικοῦ τῶν συμβατικῶς ἀνειλημμένων ὑποχρεώσεων, περὶ δικαιώματος ὡς ἔξουσίας τῆς βιουλήσεως, περὶ τῆς ἔξουσίας τῆς πολιτείας, περὶ ἰδιοκτησίας. Καὶ δύναται μέν, ἀφούμενος τὴν ὑπαρξιν δικαιωμάτων ἔξω τῆς πολιτειακῆς ἔξουσίας, ἀφούμενος συγκεκριμένως δτὶ ὑπάρχουν ἰδιοκτησίαι, τὸ δεσμευτικὸν τῶν συμβα-

(13) Del Vecchio. Il concetto della natura e il principio del diritto, 1922 σελ. 160 «Vero è che il diritto positivo è un dato dell'esperienza e può, in quanto tale, esser compreso e spiegato come un fenomeno, vale a dire inserito coerentemente nell'ordine delle produzioni della natura; ma è pur vero che il diritto ha essenzialmente un significato iperfenomenico, in quanto tende ad istituire un ordine etico e attribuisce valori, indipendentemente dall'accadere fisico; senza di che non sarebbe diritto».

τικῶν ὑποχρεώσεων, δικαιώματα γενικῶς, ἔξω τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου νὰ θεμελιώσῃ ταῦτα ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου, ἀλλὰ ἀναγκάζεται πάντως νὰ σταματήσῃ ὡς νομικὸς εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, χωρὶς νὰ διαθέτῃ τὰ μέσα πρὸς θεμελίωσιν τῶν δύο τούτων τελευταίων ἐννοιῶν.

§ 4. Λέγοντες θεμελίωσιν ἡ δικαιολόγησιν ἐνὸς θεσμοῦ δὲν ἐννοοῦμεν τὸ ιστορικὸν γίγνεσθαι τοῦ θεσμοῦ τούτου. Δὲν ἔρωτῷμεν πῶς ἀνεπιφύλη τὸ δίκαιον, πῶς διεμόρφωθη ἡ πολιτεία ἢ περαιτέρω πῶς ἐγεννήθησαν τὰ δικαιώματα, διθεσμὸς τῆς ιδιοκτησίας, ἢ ἀφοῦ τοῦ θεσμεντικοῦ τῶν συμβατικῶν ὑποχρεώσεων. Εἰς ταῦτα ἀρμόδια εἶναι νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ίστορία τοῦ δικαίου. Ἡ ἔρευνα ἢ κατ' αἰτίαν ἀγούσα εἰς τὸν σήμερον ἢ χθὲς διαμειορφωμένον θεσμὸν οὐδὲν παρέχει εἰς τὴν ἀξιολογικὴν θεμελίωσιν τοῦ θεσμοῦ τούτου. Δὲν ἔρωτῷμεν πῶς ἐγένετο εἰς θεσμός, ἀλλὰ διατὶ ισχύει. Καὶ ὅπως ἐν τῇ ἐιρηνογραφῇ τῶν εἰδικωτέρων διατάξεων τοῦ δικαίου δὲν ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν ίστορικὴν γένεσιν αὐτῶν, διὰ τὸ πῶς διθεσμός τὰς ἐσκέψη, πῶς ἢ Βουλὴ τὰς ἐψήφισε κ.τ.λ., ἀλλὰ διὰ τὸ ἐὰν ισχύουν καὶ διὰ τὸ διατὶ ισχύουν, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον πρέπει νὰ ἔρωτήσουμεν, ὅχι πῶς ἐγένετο, ἀλλὰ διατὶ ισχύει καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῷ συνόλῳ του, διατὶ πρέπει νὰ ισχύουν αἱ πολιτειακαὶ ἐπιταγαί. "Οπως δὲ διὰ νὰ κρίνωμεν τὸ ισχυρὸν μιᾶς οἰκαδήποτε διατάξεως, ἔχομεν ἀνάγκην μιᾶς γενικωτέρας διατάξεως ἐξ ἣς νὰ ἀντλῇ τὸ κῦρος της, οἵτῳ καὶ διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ισχύος καὶ τὴν δικαιώσιν τοῦ δικαίου, χρειαζόμεθα μίαν γενικωτέραν ἀρχὴν ἐξ ἣς τὸ δίκαιον νὰ ἀντλῇ τὸ κῦρος του. Ἐν τῇ τοιαύτῃ κρίσει δὲν πρόκειται νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ὑπάρχει, ἀλλὰ διατὶ εἶναι, δοθὸν νὰ ὑπάρχει. Δὲν ἔρωτῷμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ περὶ τοῦ κύρους, τῆς ἀξίας τοῦ δικαίου. Κατ' οὐσίαν οὐδὲν περισσότερον πράττομεν ἀπὸ ὅ, τι πράττει ἀδιακόπως διθεσμός, τοῦ διποίου κυρία ἀσχολία εἶναι νὰ κρίνῃ, ἐὰν μία πρᾶξις ἢ μία διάταξις ἔχει ἐννοιμον κῦρος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικωτέρων διατάξεων, ὅπως π. χ. ὅταν ἔρευνῷ τὸ ἔγκυρον ἐνὸς ἐκτελεστικοῦ διατάγματος, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχετικοῦ νόμου, τοῦ δὲ νόμου τὸ κῦρος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συντάγματος. (14)

(14) Τριανταφύλλος ἐνθ. ἀν. σ. 10.

Παρὰ τὴν διάκοισιν ταύτην τῆς ἴστορικῆς ἀπὸ τῆς ἀξιολογικῆς ἢ
θεοντολογικῆς κρίσεως, ἢ ὅποια ἔπειτε εἰς τὸν νομικόν, ὑπὲρ πάντα
ἄλλον, νὺν εἶναι ἐμφανῆς, δὲ λισθαίνει ἡ σκέψις τῶν νομικῶν καὶ συγχέει
τὸ γενεσιοργικὸν καὶ τὸ ἀξιολογικὸν πρόβλημα. Ἐξ αὐτῆς τῆς συγ-
χύσεως προέρχονται δοξασίαι καὶ μὲν τὸ δίκαιον ἵσχυει διότι τὸ ἐπι-
βάλλει ἡ βία ἢ καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώρισις. Άλλὰ τὸ δίκαιον δυνα-
τὸν νὰ ἐγεννήθῃ ἐν τῇ δοϊ τῶν ἴστορικῶν γεγονάτων ἐκ τῆς βίας ἢ ἐκ
τῆς ἀναγνώρισεως ἢ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων τούτων ἢ καὶ ἐξ ἄλλων αἰτιῶν.
Οὐδαμῶς δικαιολογεῖται, ἔχει δέξιαν τὸ δίκαιον, διότι τὸ ἐπέβαλε
καὶ τὸ ἐπιβάλλει ἡ φυσικὴ δύναμις, τὸ γόητρον τοῦ ἐνδος ἢ τοῦ πλή-
θους ἢ ἀναγνώρισις. Βία καὶ ἀναγνώρισις, οὖσαι αἱ δύο δυναταὶ μορ-
φαὶ τοῦ ἔξαναγκασμοῦ, εἶναι καὶ οἱ δύο δυνατοὶ τρόποι τῆς πραγμα-
τώσεως τοῦ δικαίου ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ⁽¹⁵⁾. Άλλὰ οἱ τρόποι, καθ' οὓς
ἐπραγματώθη ἡ πραγματοῦται τὸ δίκαιον, δὲν ἀποτελοῦσι καὶ τὴν θε-
μελίωσιν αὐτοῦ, δὲν δύνανται νὺν προσδώσονταν δέξιαν εἰς τὸ δίκαιον.
Ἐκ τοῦ δτι τὸ δίκαιον πραγματοῦται οὔτως ἢ ἄλλως, δὲν ἐξηγεῖται
τὸ διατί πρέπει νὰ ὑπάρχῃ. Ἐκ τοῦ δτι ἐπὶ χρόνον ἐσφαλμένως ἐρ-
μηνεύεται καὶ ἐφαρμόζεται μία διάταξις δικαίου, δὲν ἀλλάσσει τὸ ὅρ-
θὸν νόημα αὐτῆς, δὲν διακαθορίζεται τὸ πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται.
Αἱ τοιαῦται δοξασίαι, πηγάσασαι ἐκ τῆς κοινωνιολογικῆς κυρίως
ἔρευνης, εἶναι ἀποδοτέαι εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἐν ἀπάσαις ταῖς
ἡθικαῖς ἐπιστήμαις ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν
καὶ εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους πάσης κρίσεως μὴ θε-
μελιοτιμένης διὰ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτιότητος. Ποῖος λόγος καὶ ποῖα
τὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῆς τοιαύτης συγχύσεως, τοῦτο δὲν δύναται νὰ
ἔρευνηθῇ ἐνταῦθα. Άρκει αἱ προηγούμεναι σκέψεις νὰ κατέστησαν
ἐμφανῆ τὴν διάκοισιν τῆς γενεσιοργικῆς ἐξηγήσεως καὶ τῆς ἀξιολογι-
κῆς θεμελιώσεως τῶν ἐννοιῶν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου.

§ 5. Ὁ νομικὸς ὅθεν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὰς ἐννοίας ταύτας τοῦλά-
χιστον διὰ τὴν συστηματικὴν ἔρευναν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὄλικοῦ του,
ἄλλὰ χωρὶς νὰ δύναται νὰ θεμελιώσῃ αὐτάς, ὅπως ἐπὶ αὐτῶν θεμε-
λιώνει τὰς εἰδικωτέρας ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης του. Οὕτω δικασ διερ-
γῶν, ἐργάζεται δογματικῶς, ὅπως πᾶς ἐν τῇ εἰδικότητι αὐτοῦ περικλει-
σμένος ἐπιστήμων.

(15) C. Tsatsos Der Begriff des positiven Rechtes 1928 σ. 89.

‘Αλλ’ ὁ θεωρητικὸς ἄνθρωπος, εἴτε μαθηματικὸς εἴτε νομικὸς εἶναι, δὲν δύναται νὰ ἀναπαυθῇ εἰς ἀθεμελίωτα ἀξιώματα. Πρέπει νὰ προβῇ περαιτέρῳ, μέχρις ἀρχῆς τινος αὐτοθεμελιουμένης. Καὶ τοιαύτῃ δὲν δύναται γὰ εἶναι πάρα ἐκείνη ἥτις τίθεται ταῦτοχρόνως πρὸς τὸ θεωροῦν συνειδός. Ο πρακτικὸς νομικὸς βεβαίως δὲν χρειάζεται νὰ ἀπασχοληθῇ εἰς τοιαῦτα προβλήματα, διότι κινεῖται συνήθως εἰς τὸ συντεταγμένον σύστημα τῶν νομικῶν θεσμῶν. Μόνον ἡ περίπτωσις τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς ὀλικῆς ἀνατροπῆς τῆς καθεστηκυίας τάξεως δύναται νὰ τὸν θέσῃ ἀντιμέτωπον τοῦ ζητήματος, τί ἴσχύει ὡς δίκαιον καὶ ποῦ δύναμει ἡ πολιτειακὴ ἔξουσία. Αλλὰ εἰς τὰς σπανίας αὐτὰς περιστάσεις ὑπεκφεύγει εὐκόλως, χωρὶς νὰ ἀναχθῇ εἰς γενικὴν τινὰ ἀρχήν.

Ἐν τῇ καθαρῷ ὅμως θεωρίᾳ ὁ νοῦς πρέπει νὰ ἐργάζεται κριτικῶς, πρέπει δηλαδὴ νὰ ἐνεργῇ ἀπηλλαγμένος πάσης δογματικῆς ἀρχῆς καὶ νὰ ἀναπαύεται ἐν ἑαυτῷ, μετὰ ἐλεγχον τῆς ἴδιας αὐτοῦ αρίστεως. Καὶ ὁ νομικὸς, εἰφ’ ὅσον θέλει νὰ ἔξαντλήσῃ τὰ προβλήματα ἀτινα τίθενται εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὑλικοῦ του, κατ’ ἀνάγκην θὰ προσέλθῃ καὶ εἰς τὰ προβλήματα ταῦτα, τὰ δποῖα δὲν καταλήγουν εἰς τίποτε ἄλλο, εἰ μὴ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς ἴδιας του ἐπιστήμης, διὰ τῆς θεμελιώσεως τῶν βασικῶν ἐννοιῶν αὐτῆς. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ γνώρισμα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, τὸ νὰ ἐρωτᾷ μέχρις τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἐλέγχουσα τὰς ἐννοίας μὲ τὰς δποίας ἐργάζεται καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν τρόπον τοῦ ἐλέγχου αὐτῆς. Διὰ τὸν θεωρητικὸν ἄνθρωπον τὸν περὶ τὸ δίκαιον ἀσχολούμενον εἶναι ἐπομένως: καθῆκον ὁ ἐλεγχός αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. (16)

Αλλὰ πρὸς διεξαγωγὴν ἐνὸς τοιούτου ἐλέγχου, κατ’ ἀνάγκην θὰ ἔξελθῃ τῶν δρίων τῆς εἰδικῆς νομικῆς ἐπιστήμης, τῶν καθοριζομένων ἀκριβῶς ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ θὰ ἐρευνήσῃ τὴν σχέσιν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου πρὸς ἄλλας συναφεῖς ἐννοίας, ήνα κατατάξῃ ἐν τέλει τὸ δίκαιον εἰς αὐταρκεῖς σύστημα ἐννοιῶν. Λιὰ

(16) Εἶγαι γαρακτηριστικὴ, ἡ σαφήνεια μεθ’ ἣς θέτει τὸ πρόβλημα δ. P u c h t a, Vorlesungen über das heutige römische Recht 1862, I, § 10 · σελ. 22. «Οἱ νόμοι προῦποθέτουσιν πάντας δίκαιον, τὸ ὄποιον κατ’ ἀκολουθίαν δὲν θύναται νὰ εἶναι πάλιν νενομοθετημένον δίκαιον». Βεβαίως ἡ 26· σεις τοῦ προβλήματος ὑπὸ τοῦ Puchta εἶναι ἡ γνωστὴ λύσις τῆς ιστορικῆς σχολῆς. M e z g e r ἐν Intern. Zschft f. Theorie des Rechts II .c. 13..

τὰ θεμελιώσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου, ἀναφέραι ταύτην εἰς ἄλλην
ἔννοιαν, ἢ ὅποια ἔχει τὸ κῦρος τὸ ἀναγκαῖον διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ
δίκαιον. Τὸ δίκαιον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, ἐὰν ἐπιτελεῖ σκοπὸν τινα ἐν τῇ
ζωῇ. Μόνον ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι ὑποτιθέμενος αὐτὸς σκοπὸς ἔχει ἀπό-
λυτον ἀξίαν ἢ ὅτι θεμελιοῦται καὶ αὐτὸς εἰς ἑτέραν ἀπόλυτον ἀξίαν,
τότε μόνον δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἐθεμελιώθη τὸ δίκαιον καὶ ὅτι ἐπο-
μένως δι περὶ τὰ προβλήματα τοῦ δικαίου ἀσχολούμενος θεωρητικὸς
ἄνθρωπος ἔφθασε εἰς τὸ λογικὸν καὶ ἀληθὲς τέρμα τῆς ἐρεύνης του.

Ποίον τὸ τέρμα τοῦτο, ποία ἡ ἀξία ἐφ' ᾧς τὸ δίκαιον θεμελιοῦ-
ται, δὲν δύναται νὰ ἔξετασθῇ εἰς μελέτην σκοπὸν ἔχουσαν νὰ καθο-
ρίσῃ τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τῆς νομικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως.
Ἄλλο εἶναι ἔχει καταδειχθῇ ὅτι δι νομικὸς ἐν τῇ λογικῇ πορείᾳ τῶν ἐρευ-
νῶν του καὶ ἀκόμη ὅταν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸ ἔλαχιστον ζήτημα τῆς δογ-
ματικῆς τοῦ δικαίου, ἀγεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς ἐν-
νοίας τοῦ δικαίου καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς ἐρευναν ὑπερβαίνουσαν τὸ
ὅρια τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τερματιζομένην εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐνό-
τητα τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν, δηλαδὴ εἰς τὸν κόσμον τῆς φιλοσοφίας. (17)

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, ὡς δεοντολογικὴ ἐπι-
στήμη, καταλήγει εἰς τὸ πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως τοῦ δικαίου καθ-
ἄλλου, δηλαδὴ εἰς πρόβλημα καθαρῶς φιλοσοφικόν, τόσον ἀναγκαῖον
καὶ ἀναπόφευκτον διὰ τὸν θεωρητικῶς, δηλαδὴ κατ' ἐπιστήμην ἐρευ-
νῶντα τὸ δίκαιον, δισον περιττὸν καὶ ἀκατανόητον εἰς τὸν χειριζόμε-
νον, δεξίως ἢ ἀδεξίως, τὰς ἥδη ὑπὸ τῆς θεωρίας συστηματοποι-
ημένας ἔννοίας τοῦ δικαίου, χάριν πρακτικῶν σκοπῶν. Οὕτω ἡ
ἔννοια τοῦ δικαίου, ὑπὸ τὴν ἐκτεθεῖσαν μορφήν, δέον νὰ χαρακτη-
ρισθῇ ὡς τὸ πρῶτον σημεῖον ἐπαφῆς τοῦ νομικοῦ καὶ τοῦ φιλοσόφου.

§ 6. Τὸ δεύτερον σημεῖον ἐπαφῆς εἶναι ἡ ἴδεα τοῦ δικαίου. Ἡ
ἴδεα τοῦ δικαίου εἶναι πρόβλημα, ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τιθέμενον, ἀνα-
κυπτὸν ὅμως ἐνώπιον παντὸς νομικοῦ. Ὁ νομικὸς κρίνει καὶ τὰ
πόσον τί ἔπρεπε ἢ δὲν ἔπρεπε νὰ θεσπισθῇ. Μία τοιαύτη περὶ θε-
σμοῦ τινὸς κρίσις ἔχει πάντοτε ὡς κριτήριον τὸ τέλος εἰς δι θεσμὸς

(17) Kant Rechtslehre II 3. Abschn. (Εκδ.Cassirer) c. 104, B i u -
d e r Rechtsphilosophie 1925 σ. 213 κ. ε., de I Vecchio II con-
cetto del diritto, 1912, σ. 60.

ἀναφέρεται. Μία διόταξις εἶναι κακή ή καλή διότι σκοπεῖ ὠρισμένον τινὰ καλὸν ή κακὸν σκοπόν, διότι ἐπιφέρει τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα κοινωνικὰ ἀποτελέσματα. Ἀλλ' ὁ σκοπὸς αὐτὸς η̄ ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν η̄ πρέπει καὶ τούτου η̄ δρθότης νὰ κριθῇ ἐπὶ τῇ βάσει ἑτέρου κριτηρίου ὥπτε πᾶς τοιοῦτος σκοπὸς θὰ ἐγκριθῇ η̄ θὰ κατακριθῇ, ἐφ' ὅσον ὁ πέραιτέρῳ σκοπὸς εἰς ὃν καὶ αὐτὸς ἄγει εἶναι ἀξιος η̄ ἀνάξιος. Μία τοιαῦτη κρίσις δὲν δύναται γὰρ ἔχῃ ἑτερον τέρμα παρὰ ἐν κριτήριον ἀπολύτου ἀξίας. Ἀλλως δλῶν τῶν προηγηθεισῶν κρίσεων ἀφάιρεται η̄ βάσις καὶ καθίστανται αὗται ἀνεπαρκεῖς καὶ μάταιαι. Πρὸς κρίσιν τοῦ δικαίου χρειάζεται τὸ ἀπόλυτον κριτήριον τοῦ δικαίου, χρειάζεται τὸ τέλος αὐτοῦ. Ἀλλως καὶ η̄ περὶ τοῦ δικαίου κρίσις δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετική, δηλαδὴ πάντοτε δεκτικὴ εὐλόγου ἀμφισβητή-πεως καὶ ἐν τέλει ἀνίκανος νὰ δικαιολογῆσῃ ἔντειν. Τὸ κριτήριον τοῦτο εἶναι η̄ ἰδέα τοῦ δικαίου.

Ἀλλ' ἐὰν η̄ ἰδέα τοῦ δικαίου ἐπλήρου μόνον τοῦτον τὸν σκοπόν, θὰ η̄ το περιττὴ εἰς τὸν δογματικῶς τὸ δίκαιον μελετῶνται. Εἶναι ἐν τούτοις καὶ εἰς τοῦτον, ἐξ ἄλλης αἰτίας, ἀπαραίτητος. Ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου προϋποθέτει τὸν ὀρισμὸν τῆς ἀξίας η̄ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου.

Τὸ δίκαιον εἶναι φαινόμενον ἴστορικόν. Ἐμφανίζεται ὡς μορφὴ ὠρισμένων πράξεων τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων. Πρὸς κατανόησιν τῆς πράξεως ὡς ἴστορικοῦ φαινομένου δέον νὰ ληφθῶσι τὰ ἀκόλουθα ἡπ̄ ὅψιν.

Ἡ ἀνθρωπίνη πρᾶξις ἔχει ἀρχὴν καὶ τέρμα· οὗτοι μόνον δύναται νὰ καταλογισθῇ εἰς ὠρισμένον ἀνθρωπικὸν ὠρισμένη ἐνέργεια. Ἀλλ' εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, τὸν διεπόμενον καὶ διαπλαττόμενον ὑπὸ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτιότητος, δὲν δύναται οὐδαμοῦ νὰ τεθῇ η̄ ἀρχὴ η̄ τὸ τέρμα μιᾶς ψυχικῆς η̄ μιᾶς φυσικῆς ἐνεργείας, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι τῆς σειρᾶς τῶν αἰτιῶν οὕστης ἀτέρμονος καὶ ἀνάρχου, δὲν δικαιοῦται η̄ θεωροῦσα διάνοια εἰς ἐν σημεῖον τῆς ἀλύσσεως τῶν αἰτίων νὰ σύρη γραμμήν, χωρίζουσα καὶ ἀποσπῶσα ὠρισμένην σειρὰν αἰτίων καὶ ἀποδίδουσα ταῦτα μόνον εἰς ἐν αἴτιον, πέραν τοῦ ὅποιου νὰ μὴ θέλῃ η̄ νὰ μὴ δύναται νὰ εῦρῃ καὶ ἄλλα αἴτια, εἰς δὲ νὰ καταλογήσῃ τὸ αἴτιον τοῦτο. Εἶναι ἐπομένως ἀδύνατος η̄ συνύπαρξις τῆς κατηγορίας τῆς αἰτίας μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς πράξεως, ὡς μιᾶς χωριστῆς ἐνότητος ἐνεργειῶν καὶ εἶναι ἐπομένως ἀδύνατος η̄ ἐννοια τῆς πράξεως ἐν τῷ αἰ-

συμητῷ κόσμῳ, δικαιοδή ἐν τῇ ψυχοφυσικῇ πραγματικότητι, ὅπου καὶ μόνον ἔργαζεται ὁ νοῦς μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτίας. (18) Ότι πέραν τοῦ αἰσθητοῦ ἡ κατηγορία τῆς αἰτίας δὲν ἔχει ἐφαρμογήν, τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς Κριτικῆς τοῦ καθηγοῦ νοῦ τοῦ Κάντ. Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης πρωτίστως κατερρίψθη ὑπὸ τοῦ Κάντ ὄριστικός σύμπασα ἡ δογματική μεταφυσική. Διὰ τοὺς γνωρίζοντας μόνον τὸν κόσμον τὸν αἰσθητὸν ἡ ἔννοια τῆς πρᾶξεως, ὡς ἴδιας ἐνότητος ἐνεργειῶν, εἶναι ἀδύνατος. Ἡ διὰ ψυχολογικῶν πραγματορήσεων ἐπιχειροῦντες νὰ ὀρίσουν τὴν πρᾶξιν σφάλλουν τελευταῖς, εἰς ὠρισμένον σημεῖον, αὐθαιρέτως, ἀνευ σύνδεμιᾶς δυνατῆς δικαιολογίας, τὸν αἰτιώδη σύνδεσμον τῶν διαφόρων ψυχοφυσικῶν ἐνεργειῶν. Συνεπέστεροι πρὸς ἕαυτοὺς εἶνε οἱ ἀρνούμενοι τὴν ἔννοιαν τῆς πρᾶξεως, ὡς ἴδιας ἐνότητος ἐνεργειῶν. (19) Ἐλλ' ὁ νομικὸς δὲν δύναται νὰ εἶναι συνεπῆς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, καθότι τὸ δίκαιον ἀναφέρεται διαρκῶς καὶ μόνον εἰς πρᾶξεις. Τὸ δίκαιον δρίζει ὅτι αἱ ἐνέργειαι αἱ ἀπὸ τοῦ α σημείου ἀρχόμεναι καὶ καταλήγουσαι εἰς τὸ σημεῖον β, ἀποτελοῦν διὰ τὸν νόμον ἐνότητα καὶ ἡ θεωροῦνται δικαιοπραξίαι ἡ ἀδικοπραγίαι, ἐν γένει δὲ ἔχουν τοιαῦτα ἡ τοιαῦτα ἔννομα ἀποτελέσματα. Κατὰ ταῦτα ὠρισμέναι ψυχοφυσικαὶ ἐνέργειαι τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, αἱ ὅποιαι αὐταὶ καθ' αὗτὰς δὲν ἀποτελοῦσι χωρίστην ἐνότητα, ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸ ἀδιάσπαστον δλον τοῦ αἰτιώδους εἰδοῦ, ἀποκτῶσιν ἴδιαν ἐνότητα ἐκ τοῦ νόμου καὶ καθίστανται πρᾶξεις δικαίου. Τὸ δίκαιον, κατιλαμβάνον μέρος τι τοῦ αἰσθητοῦ καὶ δὴ τὰς ἐνέργειας τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων, δρίζει ταύτας ἀπὸ τὰ ἄλλα αἰσθητὰ φαινόμενα, μεθ' ὃν αἰτιωδῶς συνδέονται, δίδει οὕτω εἰς αὗτὰς ὠρισμένην μορφὴν, ὠρισμένον νόημα, καὶ διὰ τῆς προσδόσεως ἐνὸς νομικοῦ νοήματος καθιστᾶ ὁ νόμος τὴν ψυχοφυσικὴν ἐνέργειαν ἔννομον κατάστασιν, πρᾶξιν δικαίου. Ἡ πρᾶξις διέν τοῦ δικαίου δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ στοιχεῖα αἰσθητὰ, ἀλλὰ πρέπει εἰς ταῦτα νὰ προστεθῇ τὸ νόημα ὅπερ τοῖς προσδίδει τὸ δίκαιον. Πρᾶξις δικαίου εἶναι ἐνότης ψυχοφυσικῶν ἐνεργειῶν εἰς ᾖς τὸ δίκαιον προσδίδει νοη-

(18) S i m m e l Philosophie des Geldes 1922 σ. 197 κ. ἐ.

(19) R a d b r u c h ἐν Kants—Festschrift der I. V. F. R. u. Wph., 1924 σ. 188.

τὴν ἐνότητα. Ὁμοίως πρᾶξις ἡθικῆς εἶνε ἐνότης ψυχοφυσικῶν ἐνεργειῶν εἰς ἄς δ. ἡθικὸς νόμος προσδίδει ίδίαν ἐνότητα. Δὲν καθίσταται βεβαίως τὸ ἀπλῶς αἰσθητὸν πρᾶξις. Τὸ αἰσθητὸν ὡς τοιοῦτον εἶναι φύσις ἀπλῆ ἐν ᾧ ἡ ἔννοια τῆς πρᾶξεως εἶνε ἀδύνατος. Ἀλλὰ ἀφ' ἵς τὸ αἰσθητὸν καταληφθῇ ὑπὸ ἐνὸς νοήματος, εἴτε ἡθικοῦ, εἴτε νομικοῦ, εἴτε ἀλλού, τότε δύναται νὰ καταστῇ τὸ ἐκ τῆς μέξεως ταύτης προκύπτον πρᾶξις. (20) Τὸ ἐτερον τοῦτο, ὥφ' οὖς τὸ αἰσθητὸν τῆς ἐνεργείας καταλαμβανόμενον, δύναται νὰ γίνῃ πρᾶξις, εἶναι τὸ νοητόν.

Ἐπειδὴ πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς οὖσα προϊὸν τῆς διακατοχῆς τοῦ αἰσθητοῦ ὑπὸ τοῦ νοήματος, δεῖται τούτου δπως μορφωθῆναι καὶ κατακολουθήναι καὶ ἡ πρᾶξις δικαίου δεῖται ἐκάστοτε ἵδες νοήματος δικαίου ὑπὸ τούτου μορφωθῆναι καὶ γίνη πρᾶξις δικαίου. "Ωστε τὸ δίκαιον δὲν εὑρίσκει ἑτοίμους καὶ συγκεκροτημένας πρᾶξεις δικαίου ἐν τῇ ἴστορικῇ ζωῇ, ἀλλὰ ποῦτο πρῶτον τὰς γεννᾶ, οὐχὶ βεβαίως χρονικῶς, ἀλλὰ λογικῶς. Δέντο πρῶτον αἰσθητὴν ἐνέργειαν, μεθῆς βραδύτερον ἐνοῦται τὸ νοητόν στοιχεῖον, ἵνα ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἀνακύψῃ ἡ πρᾶξις δικαίου. Χρυνικῶς γεννᾶται ἡ πρᾶξις ὡς ἐνταῖσιν τι ταύτοχρόνως. Ἀλλὰ λογικῶς, πρῶτον τίθεται τὸ νόημα καὶ μετὰ ταῦτα ἐκ τοῦ νοήματος γεννᾶται ἡ πρᾶξις.

Ἐφ' ὅσον μίαν ψυχικὴν ἐνέργειαν σκεφθῶμεν ψυχολογικῶς, ὡς ἐν χρόνῳ αἰσθητόν, ἐργαζόμεθα κατ' ἀνάγκην μὲ τὰς κατηγορίας τῆς διαισθίας καὶ δὴ μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτίας. Ἀφ' ἵς ὅμως ἀναφέρομεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον εἰς τὸν νόμον τὸν πολιτειακὸν ἢ τὸν ἡθικὸν, τότε τὸ πρῶτον, διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς, δημιουργεῖται ἡ διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς πρᾶξεως ἀναγκαία ἐνότης. Κατ' ἀκολουθίαν τὴν πρᾶξιν δημιουργεῖ τὸ νόημα, τὸ ὅποιον προσδίδει τὸ δίκαιον ἢ ἡ ἡθικὴ ἢ ἄλλη τις ἀξία εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. (21)

§ 7. Εἰς τὸν ψυχοφυσικὸν κόσμον, μόνον ἐφ' ὅσον οὖτος θεωρεῖται ὡς φιρεὺς νοήματος καὶ διαμορφοῦται ὑπὸ αὐτοῦ, δύναται νὰ γίνεται λόγος περὶ πρᾶξεως. Εἰς τὸν ψυχο-

(20) Kelsen Allg. Staatslehre 1925 a. 13.

(21) Stammle Lehrbuch der Rechtsphilosophie 1923 § 116, d e l Vecchio Il concetto del diritto 1912 a. 44, Kelsen Grenzen zwischen jur. u. soziolog. Methode, 1911 a. 48.

ψυχικὸν κόσμον ὡς τοιοῦτον, πρᾶξεις δὲν ὑπάρχουν. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ δίκαιον εἶναι σύνολον πρᾶξων, ἔχουσιαστικῶν ή ὑποτακτικῶν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ποτὲ ὡς σύνολον ψυχικῶν ἐνέργειῶν.⁽²²⁾ Χωρὶς ψυχικὴν ἐνέργειαν πρᾶξεις δικαίου εἶναι βεβαίως ἀδύνατοι, ὅπως εἶναι ἀδύνατος ἀνευ αὐτῆς ή ἐν τῇ πραγματικῇ ἴστορᾳ ζωῆς ἐμφάνισες ἐνώς μαθηματικοῦ θεωρήματος. Ἄλλ² οὖτε τὸ θεώρημα, οὔτε ή πρᾶξεις δικαίου δὲν εἶναι ψυχικὰ φαινόμενα. Ο ψυχολόγος δύναται βεβαίως, νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τοῦ θεωρούντος μαθηματικοῦ καὶ τοῦ κατὰ δίκαιον πράττοντος, ἀλλὰ τότε ἐρευνᾷ καθαρὸν ἐν χρόνῳ ψυχικὸν φαινόμενον καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἀποδεικτικὴν δροθετικὰ τῆς μαθηματικῆς σκέψεως. Ἐξηγεῖ ἀπλῶς ποῖα ψυχικὰ αἴτια γεννῶσι τὴν μίαν ή τὴν ἄλλην ψυχικὴν ἐνέργειαν. Ἄλλὰ τὸ ὅτι ή τοιαύτη ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι φορεὺς μιᾶς ἀπολύτου μαθηματικῆς ἀληθείας, τοῦτο οὔτε τὸν ἐνδιαφέρει καὶ οὔτε δύναται ψυχολογικῶς, δηλαδὴ κατ² αἰτίαν ἐργαζόμενος νὰ τὸ διαπιστώσῃ⁽²³⁾.

Ἴσως ἀντιταχθῇ, ὅτι ή ψυχικὴ ἐνέργεια δύναται νὰ ἔξετασθῇ ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων, ἔξεταζομένη δὲ ἀπὸ ἀπόψεως δικαίου, ἐμφανίζεται αὗτῇ αὕτῃ ὡς πρᾶξεις δικαίου, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ εὑρεθῇ, πλὴν τοῦ ψυχικοῦ, καὶ νοητόν τι στοιχεῖον διὰ τὸν δρισμὸν αὐτῆς. Καὶ τοῦτο διότι ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ νόημα αὐτῆς δὲν εἶναι διάφορα ἀλλ². Ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ο τοιοῦτος ἴσχυρισμὸς πηγάζει ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῆς παρὰ τὸν αἰσθητὸν ὑπάρξεως ἐνὸς ἔτερου νοητοῦ κόσμου. Ο νομικὸς ὅμως εὑρίσκει ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ του σκέψει τὰ μέσα πρὸς ἀπόκρουσιν ἐνὸς τοιούτου ἴσχυρισμού. Υπάρχουν πολλαὶ σχέσεις συζυγίας ή διανείου ή δωρεᾶς. Η ψυχικὴ ἐνέργεια, τὰ παραγωγικὰ τῆς βουλῆ-

(22) Binder σνθ. αν. σ. 117. C. Tsatsos. Der Begriff des positiven Rechtes 1918 σ. 56.

(23) Διὰ τὴν ψυχολογικὴν ἀποψίν ὅρα Wundt Logik, III σ. 577; Jerusalem Soziologie d. Rechts 1925 ίδια σ. 288, 399 κ. ἐ. ὡς καὶ σχετικὴν κριτικὴν G. Kuntz σv Arch. f. RWph. XIX σ. 484, Vierkant Gesellschaftslehre 1923 σ. 257 καὶ 583, Levi Per un programma di filosofia del diritto, 1905 σ. 36, Bonnecaase Introduction à l'étude du droit 1926 σ. 17 κ. ἐ., E. Jarrat σv Rivista Internazionale di fil. d. diritto VII σ. 612 κ. ἐ.

νέως αἴτια, εἶναι ἔκαστην φορὰν ἀπολύτως διάφορα. Οὐδὲν ἐπανάλαμβάνεται ἐν τῇ πραγματικότητι κατ' ἀπολύτως ὅμοιον τρόπον: Διὰ τὸν νόμον ὅμως πᾶσαι αὗται αἱ διαφοραὶ ὑποχωροῦν καὶ μένεται τὸ κοινὸν νόημα αὐτῶν, τὸ δάνειον, ή συζυγικὴ σχέσις, ή δωρεά. Διὰ τὸν νόμον πᾶσαι αὗται ἐνέργειαι εἶναι ὅμοιαι, διότι ἔχουν ἐν κοινῷ νόημα, ἐνῷ ψυχολογικῶς ἐρευνώμεναι, εἶναι ἀπολύτως διαφορετικαί. "Ωστε ἔχουμεν τὰς ἀτείρως ἐπανάλαμβανομένας ψυχικὰς ἐνέργειας, αἵτινες ὅμως ἔχουσι ἐν κοινῷ νόημα. Τοῦτο αὐτὸν εἶγει ἐμφανέστερον εἰς τὰ μαθηματικὰ. Ηὕτω διατυπῶν τὸ πυθηγόρειον θεώρημα, προβαίνει εἰς τοῦτο δι' ὠρισμένων ψυχικῶν ἐνέργειῶν. Ἐκάστοτε ἔχουεν νέαν ψυχικὴν ἐνέργειαν. Διὰ τὴν ἀπόδειξιν αὐτοῦ. Τὸν ναντίον ή μαθηματικὴν ἀλήθεια τοῦ πυθηγόρειου θεώρηματος, ή ἔννοια, τὸ νόημα εἶγει ἐν διακατέχον ὅλας τὰς ἀπειρούς δυνατὰς ψυχικὰς ἐνέργειας. Τὸ νόημα τοῦτο δὲν εἶναι ἐν χώρῳ οὐτε ἐν χρόνῳ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν χρονικὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν. Δὲν ὑπάρχει ὅπως ὑπάρχουν τὰ αἰσθητικά, ἀλλὰ ἵσχει.

"Οταν λέγεται ὅτι «ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἐρευνωμένη ή ψυχικὴ ἐνέργεια» γίνεται πρᾶξις δικαίου, πρᾶξις ἡθικῆς, πρᾶξις θρησκευτικῆς, καὶ ὑπτεται ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀσαφείας τῆς ἐκφράσεως ή βασικὴ διάδοσις τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Τὸ ἀντικείμενον, ὃς ἀντικείμενον γνώσεως, δὲν ὑφίσταται ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπόψεως ἐξ' οἵς καθιστᾶται. Ή λεγομένη ἀπόψις τὸ διαπλάττει, δημιουργοῦσαι τὴν τάξιν καὶ τὴν σειρὰν ἐν ᾧ τὸ ἀντικείμενον γινώσκεται, δεδομένου ὅτι, μόνον εἰς ὠρισμένην τάξιν καὶ σύστημα ὑπάρχον, δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον γνώσεως. Πρὸ τούτου τὸ ἀντικείμενον δὲν ὑπάρχει διὰ τὴν γνῶσιν καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ μόνον ὡς μεταφυσικὸν ή προφυσικὸν πρόβλημα δύναται νὰ ἀντιμετωπισθῇ. Ή ἀποψίς κατ' ἀκολουθίαν δημιουργεῖ τὸ ἕδιον αὐτῆς ἀντικείμενον καὶ δὲν ὑπάρχουν πολλαὶ ἀπόψεις τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ ή προεπιστημονικὴ δρολογία. "Οταν λέγομεν ὅτι τὸ δίκαιον ἐρευνῶσι διάφοροι ἐπιστήμαι απὸ διαφόρων ἀπόψεων, δὲν ἀκριβολογοῦμεν. Τὸ δίκαιον τὸ ἐρευνᾶ μόνον ὁ δογματικῶς ή ἴστορικῶς ἐργαζόμενος νομικός. Ο ψυχολόγος, ἐρευνᾷ τὰς ψυχικὰς ἐνέργειας, δι' ὧν φέρονται τὰ νοήματα τοῦ δικαίου, ὅπως θὰ ἥδύνατο ὁ βιολόγος νὰ ἐρευνήσῃ τὰς βιολογικὰς ἐνέργειας, τὰς ἀπαραιτήτους, ὃσον καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, διὰ τὴν συναφήν τῶν νοημάτων τοῦ δικαίου πρὸς τὴν πραγματικότητα. Αλ-

λὰ ὅπως οὐδεὶς θὰ ξειράσῃ τὸ δίκαιον ὡς σύνολον βιολογικῶν ἐνεργειῶν, διότι αὗται εἰνεὶ ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ὑπαρξίαν τοῦ δικαίου ἐν τῷ ιστορίᾳ, οὕτω θὰ ἦτο συνεπὲς οὐδεὶς νὰ χρωκτηθῆῃ τὸ δίκαιον ὡς σύνολον ψυχικῶν ἐνεργειῶν, διότι αὗται εἰναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ιστορικὴν ὑπόστασίν τοι. Πάντως οὔτε ὁ φυγοὶ λόγος οὔτε ὁ βιολόγος, ἔρευνῶντες τοὺς φρονεῖς τῶν νοημάτων τοῦ δικαίου, δὲν ἔρευνῶσι αὐτὸν τὸ δίκαιον. Καὶ οὐδένα τρόπον δύναται ὁ φυγολόγος, χωρὶς τὰς συνηθεστάτας εἰς τὸν φυγολογισμὸν παρεκβάσεις ἀπὸ τῆς ἴδιας του μεθόδου, νὰ καταλήξῃ ἐργαζόμενος, ὡς ἔδει, μόνον μὲ τὰς κατηγορίας τῆς διανοίας, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου. Οἱ λέγοντες ἔρευνωμεν τὴν φυγικὴν ἐνέργειαν ἀπὸ τῆς ἀπόφεως τοῦ δικαίου ἢ, ὡς συνηθεστάτα λέγεται, ἀπὸ τῆς ἀπόφεως τῆς κοινωνικῆς, καλύπτουν διὰ τῆς ἀσαφοῦς αὐτῆς ἐκφράσεως τὴν πραγματικὴν ὅψιν τοῦ προβλήματος. Πράγματι δὲν ἔρευνῶσι φυγικὰς ἐνέργειας, ἀλλὰ πρᾶξεις, ἀνηκούμασις εἰς τὸν μικτόν, τὸν ιστορικὸν κόσμον, ἐν τῷ ὑπάρχει μὲν καὶ τὸ αἰσθητὸν στοιχεῖον, ἀλλὰ μόνον ὡς φρονεὺς τοῦ νοητοῦ στοιχείου, τοῦ νομικοῦ νοήματος ἐν προκειμένῳ.

§ 8. "Ισως ὑποστηρίχθη, ὅτι τὸ νοητὸν στοιχεῖον δὲν ἀμφισβητεῖται εἰς τὰ φυσικομαθηματικά, ὅπου τόῦτο ἔχει κῦρος ἀπόλυτον, κείμενον τῷ ὄντι ἔξω τοῦ χρόνου, καὶ ὑποστηρίχθη ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ δικαίου (εἰς ἓν νόμον ἢ εἰς μίαν σύμβασιν), καθόσον τὸ κῦρος τοῦ νόμου κεῖται ἐν χρόνῳ, δυνάμενον σήμερον νὰ ὑπάρχῃ καὶ αὔριον διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ νόμου νὰ καταργηθῇ. Τὸ νοητὸν δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πρᾶξιν δικαίου, διότι ἔχει καὶ ἀρχήν, ὡς τοιοῦτο, ἀντικειμενικόν, ἀπόλυτον κῦρος· τὸ νόμα τῆς πρᾶξεως δικαίου ἔχει κῦρος ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε πολιτειακὴν τάξιν, εἶναι ἀπομένως ἐν χώρῳ καὶ ἐν χρόνῳ σχετικὸν. (24). "Οὐεν τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ ἢ ὑπαρξίας νοητοῦ μὴ ἔχοντος ἀντικειμενικὸν κῦρος, ἀπόλυτον, ἀλλὰ κῦρος ὑποκειμενικόν, ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς πραγματικῆς ἀναγνωρίσεώς του ἐν τῇ ιστορικῇ ζωῇ.

Καὶ ὅτι τὸ νοητὸν ὡς καθαρὰ μορφὴ ἔχει πάντοτε ἀπόλυτον

(24) R i c k e r t Die Lehre von der Definition 1915 σ. 38. Περὶ τῶν νοητῶν ὄντων τῶν ἔχοντων σχετικὸν κῦρος ὡς R i c k e r t System der Philosophie 1921 σ. 132. ο. έ. Ε. Δ. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

χῦρος δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ. Τοιοῦτος εἶναι ὁ λογικὸς καὶ ὁ ἡθικὸς νόμος. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον ὑπάρχει ἐν τῇ ἴστορίᾳ καὶ διὰ τὴν ἴστορίαν. Ἡ ἴστορία δὲν εἶναι βεβαίως σύνολον φυσικῶν ή ψυχικῶν ἐνέργειῶν, ἀλλὰ σύνολον πράξεων. Πρᾶξις δέ, ὡς ἐρεήθη ἀνωτέρῳ, ὑπάρχει μόνον ἐφ' ὅσον συνδεθῇ ἡ ψυχοφυσική ἐνέργεια μετὰ νοήματός τινος, ἐφ' ὅσον ἐπέλθῃ μῆξις αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ.

Ἄλλα ἀκριβῶς δύναται καὶ αὐτὴ ἡ δυνατότης τοῦ μικτοῦ νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ. Πῶς συνενοῦται τὸ ἄχρονον μετὰ τοῦ χρονικοῦ, τὸ πραγματικὸν μετὰ τοῦ μὴ πραγματικοῦ; Τὸ πρόβλημα τοῦτο λύει τελικῶς μόνον ἡ διαλεκτικὴ σκέψις. Ἡ διάνοια δύναται ἀπλῶς νὰ διαπιστώσῃ τὴν ὑπαρξίαν τοῦ μέσου κόσμου τοῦ μικτοῦ καὶ νὰ ἀποδεῖξῃ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν. Τῷ δύντι ἡ γνῶσις θὰ ἥτο ἄνευ τῆς συναφῆς ἢ τῆς ἀναφορᾶς ἐνὸς αἰσθητοῦ πρὸς τὸ νοητὸν ἀδύνατος. Ἡ γνῶσις ἀπαιτεῖ κατὰ πρῶτον τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Ἀλλ' ἵνα τὸ γνωσθὲν ἀποτελέσῃ ἐπιστήμην, οὐχὶ δὲ δοξασίαν, πρέπει νὰ εἶναι ἀντικειμενικῶς ἀληθὲς, δηλαδὴ ἀληθὲς ἀγεξαρτήτως τῆς ἀγαγνωρίσεως ἢ μὴ τῆς ἀληθείας ταύτης ὑπὸ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Πρέπει ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια τῆς ιδίσεως τοῦ γινώσκοντος, ἥτις εἶναι αἰσθητόν τι ἐν χρόνῳ, νὰ γίνῃ φρονεύς ἀληθείας, νὰ ἔχῃ νόημα ἀντικειμενικὸν, ἐπιστημονικόν. Ἐάν τοῦτο ἥτο ἀδύνατον, δὲν θὰ ὑπῆρχε γνῶσις. (25) Καὶ τὸ τοιοῦτον δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ παρὰ ὑπὸ τῶν κατ' ἀπόλυτον ἀντικειμενικὴν ιδίσιν ἀποφαινομένων περὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ, κατ' ἀκολουθίαν τοῦ σχετικοῦ πάσης κοίσεως. Ἀλλὰ μία τοιαύτη πρὸς ἕαυτὴν συγκρουομένη δοξασία, δὲν χρῆται περαιτέρω ἐρεύνης. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἐν τῇ καθαρωτάτῃ καὶ γενικωτάτῃ αὐτῆς μορφῇ, εἶναι συναφὴ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ ἐν τῇ ιδίσει. Ἀλλά, ὅπως ὑπάρχει συναφὴ διὰ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τῆς ιδίσεως ὑπάρχει καὶ διὰ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τῆς πράξεως τοῦ δικαίου (26). Ὁ ἐκ τῆς συναφῆς προχύπτων διάμεσος οὗτος κόσμος, εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἴστορίας, δηλαδὴ ὁ κόσμος ὃπου ζῇ ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ ἡθική, τὸ δίκαιον.

(25) Ricker Gegenstand der Erkenntnis 1921 σ. 255—258.

(26) Ἀλλοις παρὰ Bindet: ἔγθ. ἀν. σ. 111.

Πάν τὸ πραγματικόν, ἐφ' ὅσον δὲν τὸ ἔξετάζομεν ὡς φύσιν, δηλαδὴ τῆς καθαρῶς αἰσθητὸν, ως φυσικὸν ή ψυχικὸν φαινόμενον, ἀλλὰ τὸ θεωροῦμεν καθ' ὅσον ἔχει ἀξίαν, ἔχει νόημα; ἀνήκει εἰς τὸν διάμεσον αὐτὸν κόσμον τῆς ἴστορίας.

§ 9. Ἐφ' ὅσον τὸ ζῆτημα τῆς ὑπάρξεως διαμέσου κόσμου νοηθῇ, ἀπομένει τὸ ζῆτημα τῆς ἐν τῇ μίξει ὑπάρξεως νοημάτων μὴ πραγματικῶν μὲν, χρονικοῦ δὲ κύρους. Τὸ νοητόν, ἀφ' ἣς συναφθῇ μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ, ἀπόλλυσι τὸν ἀπόλυτον αὐτοῦ χαρακτῆρα ἥ, κατὰ κυριολεξίαν, τὸ καθαρότερον νοητὸν ἀναφέρεται μόνον ἐμμέσως πρὸς τὸ αἰσθητόν. Τὸ μετὶ τοῦ αἰσθητοῦ μηγνύμενον, χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ τὸν νοητὸν τοῦ χαρακτῆρα, καθίσταται σχετικὸν κατ' ἀξίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ κατὰ χρόνον. Εἰς οὐδεμίαν ἡθικὴν ἥ πολιτειακὴν πρᾶξιν, κατ' ἰδίαν λαμβανομένην, ἐνσαρκοῦται ἡ ἀπόλυτος ἀξία τῆς ἡθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ ἐκ τοῦ μόνου λόγου ὅτι οὐδεμία πρᾶξις δὲν εἶναι ἀπόλυτως ἐλευθέρα ἐν τῷ ἴστορικῷ εἶμα. Ἡ ἵδεα διακρίνεται ἐν τῷ ἀναφορᾷ αὐτῆς πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, κατ' ἀνάλογον τρόπον πρὸς ὃν ὁ πρωταρχικὸς νόμος, ἵνα πραγματοποιηθῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ δικαιίου, εἰδικεύεται καὶ ἔξατομικεύεται.⁽²⁷⁾ Άντη καθ' αὐτὴν ἐκάστη εἰδικὴ διάταξις δὲν εἶναι ἀπόλυτος κατ' ἀξίαν. Ἀπόλυτος εἶναι μόνον ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ δικαιου. Οὔτε ἡ ἔννοια τοῦ θετικοῦ δικαίου δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλὰ ἴστορικῶς καθωρισμένη. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὅλαι αὐταὶ αἱ εἰδικαὶ μορφαὶ ἀποτελοῦσιν ἐνότητα σκοποῦ, καθότι ὅλαι ἀποτελοῦν ἐν τῇ διακρίσει τῶν τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἵδεας. Ὡς τοιαύτης ἐνότητος στοιχεῖα ἔχουν ἀξίαν ἀπόλυτον, οὐχὶ ὅμως κατὰ μόνας λαμβανόμεναι. Διακρινομένη ὅμως ἡ ἵδεα, δὲν ἀπόλλυσι τὸν νοητὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Δὲν γίνεται δηλαδὴ ἀντικείμενον τῆς αἰσθησεως, ἀλλὰ παραμένει ἀντικείμενον τῇ νοήσεως. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅπως εἶναι νόημα τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἡθικὴ καθ' ὅλου, οὗτοι εἶναι νόημα τὸ δίκαιον τῶν ἀναγκαίων κληρονόμων ἡ ἡ ἡθικὴ σχέσις τῶν φύλων. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ἐνῷ τὸ δίκαιον εἶναι ἔννοια ἀπόλυτος, ἀποτελοῦσα ὑπόθεσιν τῆς κοινωνίας, ἡ ὑπαρξία ἡ μὴ τοῦ δικαιώματος τῶν ἀναγκαίων κληρονόμων, ἀπόλλυσι τὸν ἀπόλυτον αὐτοῦ χαρακτῆρα. Ὅπαρχει μὲν ὡς πραγμάτωσις τῇ ἵδεας τοῦ δικαιοῦ, ἀλλ' ἡ πραγμάτωσις αὐτῆς τελεί-

τις καὶ ἄνευ τοῦ δικαίου τῶν ἀναγκαίων κληρονόμων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι γόημα, ἀλλὰ ἔχει μόνον χρονικῶς περιφερισμένον, κῦρος. Ἡ ἴδεα, πραγματοποιουμένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ, προσλαμβάνει χρονικὸς μορφός. Ἐννοεῖται, ὅτε διαγράφεται περὶ πραγματισμῶν τῆς ἴδεας, δὲν ἔννοιούμεν ὅτι ἡ ἴδεα εἶναι ἴδαινικόν τι δυνάμενον νὰ γίνῃ πραγματικής, ἀλλὰ ὅτι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης κινεῖται ἀεγγίως πρὸς τὴν ἴδεαν.

Αἱ ἀπόλυτοι ἀξίαι, αἱ ἴδεαι ὑπάρχουν ὡς κατηγορίαι τοῦ νοῦ, ἀνεξαρτήτως τῆς κοινωνικῆς ἢ ἱστορικῆς αὐτῶν ἀναγνώρισεως. Λί εἰδικαὶ ὅμοις μορφαῖ, ἡς διὰ τὴν ἱστορικήν των πραγμάτωσιν προσλαμβάνουν, δὲν δύνανται νὰ είγαι ἀνεξάρτητοι τῆς πραγματώσεως ταύτης. Λὲν ὑπάρχουν ὡς κατηγορίαι τοῦ νοῦ, ἀλλὰ τίθενται διὰ τῆς ἱστορικῆς ἵσωσις, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται πρὸς τὰς κατηγορίας αὐτάς. Τὰς δημιουργεῖ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἱστορίας, τὰς ἐξαφανίζει ἡ ἀρνησις αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ὡς ἱστορικὰ δημιουργήματα εἶναι χρονικά, ὅπως εἴναι νοητὰ ὡς διαχεκριμέναι μορφαὶ τῆς ἴδεας. Ἰσχύουν ὡς ἱστορικαὶ ἀξίαι, ἐφ' ὅσον τὸ ἄτομον ἢ τὰ ἄτομα, ἀναφερόμενα πρὸς τὴν ἴδεαν καὶ δημιουργοῦντα τὴν ἱστορίαν. διὰ τῆς πραγματώσεως τῆς ἴδεας, θέτουν τὰς ἀξίας ταύτας ὡς τὰ διάμεσα εἰδικὰ στοιχεῖα μεταξὺ ἴδεας καὶ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Οὕτω δύναται νὰ διατυπωθῇ τὸ γεγονός τῆς ὑπάρξεως τῶν νοητῶν ὅντων, ὃν ἡ ἴσχυς εἶναι κατὰ χρόνον περιφερισμένη. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει διὰ τὸν νομικὸν ἴδιαιτέραν σημασίαν, διότι ὅλα τὰ νοήματα τοῦ θετικοῦ δικαίου εἶναι ἀκοιβᾶς ἱστορικαὶ ἀξίαι, οὐχὶ ἀπόλυτοι. Πολλοὶ δὲ ἥγγονται τὸ νοητὸν ἐν τῷ δικαίῳ, διότι προσέκοπτον εἰς τὸ κατὰ χρόνον περιφερισμένον τοῦ νοητοῦ τούτου.

§ 10. Ἡ ἀρχικὴ ἡμῶν πρόθεσις ἦτο νὰ ἀποδεῖξωμεν ὅτι ἡ ἴδεα τοῦ δικαίου εἶναι τὸ τέρμα εἰς ὃ καὶ μόνον ἀναπαύεται ὃ τὸ δίκαιον θεωρῶν, ὅχι μόνον διότι οὕτος εὑρίσκει ἐν τῇ ἴδεᾳ τὸν τελικὸν σκοπὸν εἰς ὃν δέον νὰ τείνῃ πᾶν ἱστορικὸν δίκαιον, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἀπαραίτητος διὰ τὸν νομικὸν ἔννοια τόν δικαίου δρᾶται ἥπο τῆς ἴδεας τοῦ δικαίου⁽²⁸⁾. Πρὸς κατανόησιν τούτου ἐτράπημεν τὴν ἀκόλουθον

(28) Binder. ἐνθ. ἀν. 185, 220 καὶ 257, Radbruch Grundzüge der Rechtsphil. 1914 σ. 35. Salomon Grundlegung zur Rechtsphil. 1925 σ. 174, Eichler ἐν Arch. f. RWph. XVIII σ. 152 καὶ 156.